

ПРОБЛЕМА ДОСЛІДЖЕННЯ ВИХОВНИХ СИСТЕМ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ

У статті проаналізовано проблеми методичного характеру: організації та функціонування сучасних виховних систем загальноосвітньої школи. Визначено сутність виховної системи, її структуру, основні етапи становлення та функціонування. Автором виділені критерії оцінювання ефективності діяльності у виховній системі навчального закладу, окреслено перспективи подальшого дослідження.

Виховання підростаючого покоління є стратегічним завданням кожного суспільства. Зміни в суспільному, економічному житті суспільства ведуть до суттєвих змін духовного життя, а зокрема і системи виховання. Нові гасла, ідеї і перспективи вносять корективи у сталі, загальноживані канони поведінки, форми свідомості людей. Нерідко ці процеси проходять болісно, із зміною ідеалів і цінностей. Прийняття нового потребує певного часу і зусиль, спрямованих на створення нових парадигм виховання, поєднаних новими концептуальними основами та технологіями впровадження в реальний виховний процес сучасної школи. Це зумовлює необхідність теоретичного переосмислення філософії, мети виховання, провідних теоретико-методологічних принципів, упровадження технологій діалогічного спілкування, освоєння діагностики та критеріїв ефективності виховного процесу, створення цілісної виховної системи навчального закладу.

Теорія виховних систем навчального закладу розробляється науковцями протягом останніх років дуже активно. Передумовою цього процесу є і соціально-політичні зміни в суспільстві, й потреби виховної практики, і реалії самого життя. Значні результати в дослідженні виховної теорії і практики і, зокрема, в дослідженні системного підходу в педагогічній діяльності зробили вітчизняні та зарубіжні вчені Л.І. Новікова, В.О. Караковський, Н.Л. Селіванова, П.В. Степанов, Г.І. Сорока, В.А. Семиченко та ін.

У статті ми ставимо за мету узагальнити результати дослідження науковцями проблеми сутності та характеристики процесу становлення і функціонування виховних систем загальноосвітніх закладів.

Для педагогічної науки системний аналіз педагогічних явищ не новий. Його використовують при визначенні педагогічних теорій, підходів у проблемі виховання і навчання, діяльності навчальних закладів. Зупинимось докладніше на останньому.

Поняття виховна система школи розглядається науковцями із різних позицій, тобто виділяються одна чи кілька найбільш істотних сторін. У загальному – це множинність об'єктів (інколи якісно неоднорідних), що становлять систему. Ними можуть бути різні елементи (явища, предмети, ідеї, люди), головна умова існування між ними інтеграційних зв'язків.

Розвиваючи погляди науковців у визначенні сутності виховної системи, ми виділяємо виховну систему як цілісне утворення, яке організується у процесі інтеграції основних компонентів виховання (мета, суб'єкти виховання, їхня діяльність, спілкування, відносини, кадровий потенціал, матеріальна база), що сприяє розвитку і саморозвитку особистості, створенню своєрідного, виховуючого середовища школи.

Найбільш узагальнена структура виховної системи включає: індивідуально-груповий компонент (педагоги, учні, батьки, дорослі, що беруть участь у діяльності навчального закладу); ціннісно-орієнтаційний компонент (цілі, потреби, інтереси, цінності, принципи діяльності, перспективи); функціонально-діяльнісний компонент (форми і методи роботи, спілкування, функції, керування); комунікативний компонент (відносини, внутрішні й зовнішні зв'язки); діагностико-результативний компонент (критерії ефективності, оцінка й аналіз функціонування) [1: 6-7].

Школу можна розглядати як освітню, як соціалізуючу і як виховну систему. Школа – як освітня система – характеризується комплексом взаємозалежної діяльності суб'єктів, яка носить пізнавальний характер. Створене освітнє середовище має на меті зробити сферу навчання максимально ефективною, результативною і престижною в очах дітей і батьків.

Школа як соціалізуюча система є відкритою, її діяльність обумовлена суспільною потребою у створенні спеціальних умов для розвитку в людського індивіда здібностей жити і працювати в соціумі, освоювати і виконувати соціальні ролі, перетворювати природну і соціальну дійсність.

Школа як виховна система передбачає організацію процесу виховання, спрямованого на формування наукового світогляду та загальнолюдських цінностей, народної та національної культури, високоморальних людських стосунків, громадянських рис, підготовку до повноцінного, соціально активного життя. Оптимальний варіант, коли школа поєднує у своїй діяльності всі ці три системи. Але не треба забувати, що її функціонування пов'язане із реалізацією основних педагогічних завдань:

- формування в учнів цілісної системи наукових знань про природу, суспільство, людину;
- оволодіння учнями прийомами і способами основних видів діяльності;
- розвиток креативних здібностей дитини, її нахилів і талантів;
- формування в учнів ціннісного ставлення до різних сторін навколишньої дійсності й до самих себе;
- розвиток у дитини прагнення і здатності до самопізнання, самореалізації, самоствердження і самоосвіти;
- формування в освітній установі колективу як сприятливого середовища для розвитку і життєдіяльності дітей і дорослих;

- здійснення взаємодії навчального закладу з іншими соціальними інститутами з метою вирішення проблем навчання і виховання підростаючого покоління.

Вирішення цих завдань передбачає використання різноманітних форм, методів і прийомів педагогічного впливу. Результати будуть залежати від оптимального і педагогічно доцільного їх поєднання і застосування. Великого значення має вибір стратегічної системоутворюючої діяльності дітей та дорослих, що є основою виховної системи. Адже виховна система зорієнтована на конкретні умови, враховує інтереси і потреби реальних дітей і дорослих, тому вона не може бути ідентичною в різних регіонах, навіть у двох сусідніх навчальних закладах.

Процес розвитку виховної системи значною мірою визначається тим, що вона є самоорганізованою системою. У результаті педагогічного управління виховною системою і процесами самоорганізації складаються закономірності її розвитку. Розвиток системи детермінується не стільки об'єктивними, скільки суб'єктивними факторами. Процес розвитку виховної системи дуже суперечливий і нелінійний. У ньому бувають спади, піднесення і досить тривалі періоди стабільності, для нього характерні й регресивні явища, коли система втрачає свої позитивні набутки в діяльності, у відносинах, у творчості. Цього не слід боятися, необхідно знати це й аналізувати причини і наслідки явищ, які відбуваються в системі.

Провідним методом створення системи є метод педагогічного моделювання. Модель системи — це цілісне уявлення про виховну систему, яка складається у конкретній школі. Осмислене створення нової системи передбачає висування провідної ідеї, розробку побудованої на її основі концепції, оволодіння цією концепцією колективним суб'єктом системи, яка формується, створення зовнішніх умов, сприятливих для її удосконалення і розвитку. Успішність розвитку виховної системи залежить від правильного визначення етапів цього процесу і в залежності від цього вибрання відповідних цілей і засобів педагогічної діяльності. Умовно можна виділити такі етапи розвитку виховної системи школи:

- проектування системи;
- становлення системи;
- стабільне функціонування системи;
- етап завершення функціонування з корінним оновленням системи.

Цікавим, на наш погляд, є досвід російських учених у дослідженні виховних систем. Заслужують на увагу наукові розробки П.В. Степанова, де розкриваються поетапні методичні рекомендації й конкретний методичний інструментарій у створенні різних варіантів виховних систем школи [2]. Опираючись на запропонований досвід, охарактеризуємо виділені етапи створення виховної системи школи.

Перший етап розвитку виховної системи — етап проектування. Він може співпадати чи не співпадати з етапом становлення самої школи. Закладення основ виховної системи розпочинається із впровадження певних ідей. У систему вводяться гуманістичні ідеї свободи вибору, добровільності, взаємної терпимості й відповідальності. Встановлюється той чи інший вид системоутворювального зв'язку — сукупності структурних і функціональних утворень системи. Взаємодія з середовищем у системі на першому етапі носить стихійний характер. У свідомленого цілеспрямованого освоєння навколишнього середовища ще немає. На першому етапі особливу увагу необхідно приділити розробці концепції як сукупності основних педагогічних ідей; виділенню системоутворювальної діяльності, яка відображала б колективні потреби дітей, дорослих, була б значущою і престижною в їхніх очах; створенню "випереджальних ситуацій", які моделюють майбутню систему в найсуттєвіших моментах. Особливого значення на цьому етапі набуває введення новачків у шкільне життя, які можуть бути як стабілізуючим, так і дестабілізуючим фактором для створення системи. На першому етапі здійснюється ситуаційний аналіз, діагностика навчально-виховного процесу, розкриваються тенденції розвитку. Важливо, щоб робота з проектування майбутньої виховної системи здійснювалась командою активістів. Це, як правило, ініціативні вчителі на чолі із директором, батьки, активісти учнівського самоврядування.

Ефективність діяльності школи значною мірою залежить від досягнення інтегрованості, комплексності виховного процесу, концентрації педагогічних зусиль на системних, організаційних формах (клубах, інформаційно-консультативних центрах, центрах за інтересами, ключових справах, тематичних програмах тощо).

Другий етап пов'язаний із відпрацюванням змісту і структури виховної системи. На цьому етапі остаточно стверджуються системотворча діяльність, пріоритетні для функціонування системи напрями, взаємодія з іншими соціальними інститутами. Діяльність ускладнюється, встановлюються зв'язки між її різними видами. У ній виникають різні тимчасові колективи і різновікові об'єднання, що зумовлює необхідність організації взаємодії з ними з метою стійкого, стабільного розвитку системи, на етапі стабільного розвитку системи інтеграція є прогресивним процесом порівняно із дезінтеграцією. На етапі стабілізації проводиться формувальний експеримент щодо впровадження системних форм виховання, адекватних особливостям і потребам учнів. Забезпечується можливість вибору форм і методів виховання залежно від психофізіологічних можливостей та інтересів школярів, від загально визначених цілей та завдань виховної системи.

Третій етап становлення виховної системи — завершальний. Система спрямовується: кожен компонент займає своє місце, системні зв'язки міцніють, життя школи впорядковується, виховна система працює в заданому режимі. Посилюються інтеграційні процеси, вони пронизують навчально-пізнавальну діяльність, органічно пов'язуючи її з вихованням. Шкільний колектив виступає як співдружність дітей і дорослих, об'єднаних спільною, глибоко усвідомленою метою, спільною діяльністю, спільною відповідальністю. Педагоги реалізують особистісно зорієнтований підхід, домінує педагогіка гуманних відносин, стабілізується виховний простір. Активно впроваджується педагогічно збагачене середовище. Однак стан рівноваги не стабільний, оскільки будь-якій виховній системі властиве старіння. У цьому випадку у виховній системі

виникає гальмування. Рушійною силою є постійне зростання потреб колективу. Своєчасне задоволення цих потреб охороняє систему від застійних явищ.

Створюються умови, котрі визначають виховну систему на **четвертому етапі** її функціонування. Це етап оновлення і перебудови системи, який може набувати характеру кризи. Оновлення системи здійснюється за рахунок інновацій, які ведуть до зміни системи. Ці зміни піднімають її на новий рівень. Виховна система удосконалюється або проектується в іншому напрямку. Ці зміни залежать від комплексу факторів (оцінки результатів професійної компетентності і майстерності педагогічного колективу, соціальної ситуації розвитку, матеріально-технічної бази закладу та ін.).

Розвиток виховної системи школи — це закономірний процес із властивими йому суперечностями. Розвиток системи може мати багато варіантів, але далеко не всі вони мають педагогічну цінність, не всі сприятливі для особистісного розвитку школярів.

Характер виховної системи школи можна визначити на основі таких критеріїв:

- *цільовий* (які цілі є пріоритетними у школі);
- *діяльнісний* (який характер взаємодії між дорослими і дітьми, між суб'єктами системи);
- *соціальний* (взаємодія школи з оточуючим середовищем);
- *управлінський* (які напрямки управлінської діяльності є пріоритетними).

У науковій педагогічній літературі також виділяють функції сучасної виховної системи загальноосвітньої школи. Найбільш загальними є інтегруюча, регулююча та розвиваюча. Інтегруюча функція передбачає поєднання в одне ціле різних за змістом і характером виховних впливів, які підпорядковані загально визначеній меті виховання. Регулююча функція спрямована на упорядкування педагогічних процесів, визначення ступеня важливості, невідкладності; на управління ними та корекцію. Розвиваюча функція забезпечує динаміку системи, яка характеризується, з одного боку, оптимізацією її функціонування, а з іншого — її оновленням, удосконаленням.

В.А Семиченко розглядає педагогічні об'єкти через призму системного підходу. І важливим у цьому напрямку є розроблений нею алгоритм системного розгляду цих об'єктів (колектив, педагогічна ситуація, педагогічна діяльність та ін.) [1: 256-259]. Такий підхід можливий і при розгляді виховної системи навчального закладу. Вважаємо його доцільним і логічно виправданим, адже виховна система є цілісним утворенням окремих одиничних об'єктів, які розкривають її сутність.

На нашу думку, виділені складові характеризують різні компоненти системи (цілі, зв'язки, елементи). Наведемо у скороченому вигляді основні характеристики на основі компонентів.

Характеристики, які пояснюють структурні елементи системи:

- Множинність об'єктів, що становлять систему. Система складає інтеграцію певних складників, між якими існують зв'язки і взаємозв'язки.
- Ієрархічність розташування всередині системи окремих складових, що призводить до її вертикального структурування.
- Відносність системної диференціації, тобто одночасна самостійність існування і входження в структуру інших системних цілісностей.
- Умовна цілісність кожного системного елемента, так як він може складати певну систему.
- Входження кожного структурного елемента до безлічі систем.
- Взаємозалежність окремих складових безлічі систем завдяки загальному структурному елементу.

Характеристики, які пояснюють цілі існування системи:

- Існування загальносистемних цілей і на кожному рівні ієрархічної будови системи власних, локальних цілей.

Характеристики, які пояснюють зв'язки та взаємозв'язки структурних елементів системи, їх якості:

- Поява на певному рівні інтеграції особливих якостей, які виникають на основі або первинних ознак, або складають нові „системні” якості.
- Інтегративний ефект роботи системи як якісно особливий результат взаємодії окремих підсистем і елементів.
- Наявність вертикальної й горизонтальної інтеграції в середині кожної системи.
- Зміна типу взаємодії і взаємовідносин у системі, що впливає на характер детермінації.
- Неповнота, частковість внутрішньої системної реалізації якостей кожного структурного елемента в межах окремої системи.

Розроблений алгоритм допоможе педагогам навчитися якнайкраще і якнайповніше проникати в сутність педагогічних процесів і явищ, адже будь-яка ланка його діяльності та взаємодії має об'єктивно системний характер. Розкриття вчителем сутності педагогічних явищ вплине на вибір педагогічно доцільних методів і прийомів, що покращить ефективність навчально-виховного процесу в цілому.

Дослідження виховних систем потребує ще подальшої розробки й обґрунтування, однак напрацьований науково-методичний досвід здатний істотно розширити можливості педагога, педагогічного колективу в пізнанні й управлінні, оптимізації та перетворенні своєї професійної сфери, допоможе знайти оптимальний варіант вирішення практичних проблем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Семиченко В.А. Психологія педагогічної діяльності: Навч.посіб. – К.: Вища шк., 2004. – 335 с.
2. Степанов П.В. Как создать воспитательную систему школы: возможный вариант: Учебное пособие. – М.: Педагогическое общество России, 2005. – 64 с.

Матеріал надійшов до редакції 05.09.2008 р.

Ковальчук В.А. Проблема исследования воспитательных систем общеобразовательных заведений

В статье проанализировано проблемы методического характера: организации и функционирования современных воспитательных систем общеобразовательной школы. Определено сущность воспитательной системы, ее структуру, основные этапы становления и функционирования. Автором выделены критерии оценивания эффективности деятельности в воспитательной системе учебного заведения, очерчены перспективы дальнейшего исследования.

Kovalchuk V. A. The Problem of the Research of the Upbringing Systems of a General School.

This article analyzes problem of the methodical character: organization and functions of the modern upbringing systems in a general school. Defined the essence of the upbringing systems, structure, main periods of forming and functioning. The author selected the criteria of evaluation of the effectiveness of activity in the educational system of educational establishments. The prospects of further researching were described.